

1-SEKSIYA. LINGVISTIK TERMINOLOGIYANING LEKSIKO-SEMANTIK TUZILISHI (RUS TILI MISOLIDA)

Jabborov Sardor Bahridinovich

Denov tadbirkorlik va pedagogika instituti rus tili
va adabiyoti kafedrasida o'qituvchisi.

Tel: +998 (97) 777-92-60

E-mail: sardor070992@gmail.com

<https://doi.org/10.5281/zenodo.17370265>

Annotatsiya. Ushbu maqolada rus tilining terminologik to'plamining ma'lumot qidirish gipermatn tezaurusi (gisaurus) ko'rinishida tuzilishi ko'rib chiqiladi. To'plam rus tilidagi raqamlashtirilgan leksikografik materiallarning shaxsiy kompyuterida interfaol rejimda sintagmatik ulanishlarni amalga oshirish orqali relyatsion, ierarxik va tarmoq paradigmatic ulanishlarni hisobga olgan holda chiziqli bo'lmagan shaklda gipermatn tizimi sifatida ishlab chiqilmoqda, bu esa raqamli texnologiyalar asosida tegishli tasniflash va ma'lumotlarni raqamlashtirish va tizimlashtirish, ma'lumotnomalarni raqamlashtirish va tizimlashtirish orqali amalga oshirish imkonini beradi. Rus tilining entsiklopediyalari va boshqa leksikografik materiallarini tuzish, tizimlashtirish va leksikografik materiallarni yagona to'plamga birlashtirish, shu bilan zamonaviy leksikografiyada ilmiy tadqiqotlarni optimallashtirish maqsadida ularning ilmiy muomalaga tezkor kiritilishini ta'minlash.

Kalit so'zlar: ma'lumotlar bazasi, gisaurus, gipermatn tezaurusi, metatil, sun'iy intellekt, korpusli lingvistika.

Rus tili rivojlanishining hozirgi bosqichida akademik lug'atlar, ensiklopediyalar va boshqa leksikografik materiallarni yozib olish, tavsiflash va taqdim etish zarur, chunki ko'plab madaniy voqeliklar tarixning bir qismiga aylanmoqda. Global sanoatlashtirish va urbanizatsiya tufayli lug'at o'tmishda qolib, o'zi bilan katta miqdordagi rus tarixini o'z ichiga oladi. Mamlakatimizning tarixiy manzarasining bir qismi sifatida rus lug'atini har tomonlama o'rganish uchun rus tilining terminologik korpusini yaratish zarurati aniq. Bundan tashqari, rus tilining vakillik terminologik korpusini olish ham mutaxassislar, ham barcha ijtimoiy qatlamlar, jumladan, talabalar, aspirantlar, magistrantlar, maktab o'quvchilari, shuningdek, mamlakatimiz tarixi va madaniyati bilan qiziquvchilarning moddiy va ma'naviy xalq madaniyati boyliklaridan malakali foydalanishini ta'minlaydi.

Gisaurus – giperhavolalarga ega relyatsion ma'lumotlar bazasi (leksik birliklar orasidagi semantik munosabatlarni aks ettiruvchi va so'zlarni ma'nolari bo'yicha qidirishga mo'ljallangan raqamli ideografik lug'at [5, 29-bet].

TERMINAL ELEMENT: a) termin tarkibida ajralib turuvchi komponent; b) ko'p terminlar tarkibiga kirgan xalqaro morfemalar; d) atama bilan ifodalangan tushuncha xususiyatlari bilan shartlangan, mavjud atamalardan foydalanganda yoki yangilarini yaratishda tugallangan shaklda muntazam takrorlanadigan hosila so'zning salmoqli qismi (affiks, interfiks, morfema, format, formativ) [3, 37-45-betlar].

Gisaurusni modellashtirish, rivojlantirish, yaratish va qurish quyidagi asosiy bosqichlarni o'z ichiga oladi: 1. Umumiy lug'atni shakllantirish – leksik birliklarni tanlash. 2. So'z boyligini me'yorlashtirish. 3. Leksik birliklarni tizimlashtirish va guruhlash. 4. Tushunchalarni tasniflash sxemalarini qurish. 5. Gisaurus lug'atini tashkiliy loyihalash [2, 24 b.].

Rus tilining umumiy lug'atining g'oyasi "Rus tilining mashina fondi /RTMF/" ilmiy dasturiga borib taqaladi (bosh dizayner Vladislav Mitrofanovich Andryushchenko): RTMF ning birinchi tarkibiy qismi "Rus tili lug'atlarining umumiy lug'ati" bo'lib, uni bir xil ma'lumotlar bazalari oilasi sifatida yaratish mumkin bo'lgan Rus tilining Konsol lug'ati Langu lug'ati asosida yaratilgan. SSSR Fanlar akademiyasi va boshqa "lug'atga o'xshash" lug'atlar, masalan, A.A. Zaliznyakning "Rus tilining grammatik lug'ati", "Orfografik lug'at" va boshqalar.

Qiymatlar va atributlarning qiymatlari ma'lumotlar bazalarining nomlari va yozuvlari bo'lib, unda ushbu so'z yoki uning shakllari har qanday obyektning atributlari qiymati sifatida qayd etiladi - lug'at yozuvlari, matnlar, grammatika qoidalari, statistik xulosalar, ilmiy maqolalar va boshqalar. Ko'rinib turibdiki, berilgan atribut qiymatlari bo'yicha ko'p qirrali qidiruv quyidagi mantiqiy shartlar ro'yxatiga mos kelishi mumkin: terminologiya bazasida ma'lumotlar mavjud bo'lgan lug'atlar, "Lug'atlarda stilistik belgilangan lug'atlarning ma'nolarini toping", "Paradigmalarini nuqsonli barcha fe'llarni toping va ularning lug'at yozuvlari tuzilmalarini solishtiring" va boshqalar. [1, 31 b.]. 1987-1991 yillarda RTMF bo'limida umumiy lug'atning versiyasi yaratildi (Yevropa Ittifoqi kompyuteri uchun formatdagi A dan P gacha bo'lgan kichik fragment bizda mavjud edi va shaxsiy kompyuterlar uchun leksikografik ma'lumotlar bazasiga aylantirildi).

Gisaurusning asosini axborot-qidiruv tizimi /IRS/ tashkil etadi - axborot-qidiruv tili /IRL/ va tegishli qidiruv qoidalari yordamida axborot resurslari manbalari (indeks) tavsifi bilan maxsus ma'lumotlar bazasida tegishli ma'lumotlarni qidirish va tanlashni ta'minlaydigan tizim [3-5]. Tilshunoslik metatiling gizaurosida [4, 30-34-betlar] axborot resurslarini tavsiflash tartibi avtomatlashtirilgan bo'lib, buning uchun maxsus dastur oldindan belgilangan algoritm bo'yicha dastlabki leksikografik resurslarni IPT ma'lumotlar bazasiga /MB/ yuklaydi. Indekslangan ma'lumotlar bazasini shakllantirish jarayonida tilshunoslik metatiling modellashtirilgan tezaurusining barcha lug'at yozuvlari tahlil qilinadi va samarali qidiruvni amalga oshirish uchun joriy lug'at yozuvidan metatiling tegishli yozuvlarigacha tegishli gipermatnli havolalar yaratiladi.

Gisaurusni tuzishda quyidagi holatlar hisobga olinadi:

1) Kompyuter lug'atlari (kitob lug'atlarining kamchiliklarini meros qilib olgan) quyidagi xususiyat va muammolarga ega: - umumiy lug'at va butun lug'atning to'liq emasligi; - lug'atni dolzarb saqlashdagi qiyinchiliklar; - maxsus dasturiy ta'minot va texnik vositalarni talab qilish. Lug'atlarning elektron versiyalarining asosiy afzalliklaridan biri shundaki, ular ko'p funktsiyali, foydalanish mumkin va qog'ozga qaraganda doimiy ravishda arzonlashadi.

2) Kitob lug'atlarining lug'at boyligi va mazmuni, ular bosqichma-bosqich va uzoq muddat nashr qilinayotganligi sababli, sezilarli qo'shimchalar, kengaytirish va tushuntirishlarni talab qiladi. Nashr qilish davrida rus tilining lug'atlari, shuningdek, lug'atni sezilarli darajada boyitishi mumkin bo'lgan ko'plab aspektual, terminologik lug'atlar va ensiklopediyalar paydo bo'ladi.

3) Kitob versiyalarida lug'atni tavsiflashda samarali ekanligi isbotlangan akademik lug'atlar uchun lug'atlarni (normativ, terminologik, aspektual va boshqalar) tanlashning differentsial printsipli leksik ma'lumotlar bazasining raqamli versiyasi uchun asosiy emas, chunki kompyuterda leksik ma'lumotlar bazasi avtomatik ravishda to'liq bo'ladi va faqat har qanday ma'lumotlarning to'liqligiga bog'liq. leksikografik materiallar manbalari), bu leksik ma'lumotlar bazasini tezaurus (eng to'liq) shaklda kompyuter shaklida yaratishga imkon beradi.

4) Akademik lug'atlarda frazeologik birliklar va turkum iboralarni joylashtirish tartibi, qoida tariqasida, lug'at lug'ati uchun tanlangan alifbo yoki ichki tamoyillarga bo'ysunadi, bu nafaqat katta hajmli lug'atlarda, balki butun lug'at yoki ensiklopediyada ham kerakli iborani izlashni qiyinlashtiradi. Shuning uchun Gizaaurusda bir nechta kirishlar amalga oshiriladi: mualliflik, alifbo, ma'lumotlar bazasi, bibliografik, veb-format, umumiy lug'at, geografik va hududiy, ichki, manbalarni o'rganish, tizimli va almashinish, tematik, mavzu, xronologik, shuningdek, kalit so'zlar va iboralar bo'yicha va boshqalar. rus tilining lug'atlari.

XULOSA

Tuzilgan gizaaurusning mohiyati foydalanuvchilarning so'rovlarini qondirish uchun zamonaviy qidiruv tizimlarining imkoniyatlarini kengaytirishdan iborat. Gizaaurusdan foydalanib, foydalanuvchining ma'lumotlarga bo'lgan ehtiyojlariga, natijalarning dolzarbligi va izchilligiga, etarli darajada samaradorlikka mos keladigan qidiruv natijalarini olish mumkin.

Adabiyotlar ro'yxati:

1. Gendina N.I. Avtomatlashtirilgan kutubxona tizimlarini lingvistik ta'minlash. Olma-Ota: Gym, 2011. 222 b.
2. Kuznetsova I.V., Lesnikov S.V. Rus tili fanidan gipermatnni ishlab chiqish va tavsifi. RUDN universiteti byulleteni. Seriya: Ta'limni axborotlashtirish. 2011. N3. 70-76-betlar.
3. Lesnikov A.V., Lesnikov G.S., Lesnikov S.V. Gipermatnli ma'lumotlarni qidirish atamallari uchun interaktiv qidiruv tizimi tezaurus / gizaaurus / tilshunoslik metatili // Rus tili: rus tilining tarixiy taqdiri va zamonaviy davri. Ishlar va materiallar. Moskva davlat universiteti, 2014. 267-268-betlar.
4. Lesnikov S.V. Rus lug'atining leksik va semantik variantlarini qidirish uchun avtomatlashtirilgan axborot-ma'lumotnoma tizimi // Tarix, filologiya, madaniyat muammolari. 2009. No 24. Magnitogorsk: Magnitogorsk davlat universiteti, 2009. 622-630-betlar.
5. Lesnikov S.V. Lingvistik terminologiya tizimining paradigmatic munosabatlarini tahlil qilish // Anatoliy Anatolyevich Polikarpov xotirasiga. Moskva davlat universiteti, 2015. 269-279-betlar.